

Diss.
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
364829

~~17503~~

A-7460

Usulisi jooni ja momente Tartu Rootsi Ülikooli üldises struktuuris ja ilmes.

H. B. R a h a m ä g i.

1.

Kui öeldakse, et inimesed vajutavad ettevõttele oma märgi ning aeg ja olud annavad nendele oma ilme, siis maksab see ütetus ka Rootsi kuninga Gustav Adolphi poolt 1632. aastal Tartus asutatud Academia Gustaviana Adolphina ¹⁾ ning pärastise Tartu ja Pärnu Academia Gustavo-Carolina ²⁾ kohta.

Academia Gustaviana, Tartu Ülikooli, asutamise aeg langes

¹⁾ 1632.—1665. a.

²⁾ 1690.—1699.—1710. a.

sellesse ajajärku, mil võideldi reformatsiooniga toodud kristluse uue arusaamise, usu- ja südametunnistuse vabaduse eest. Oli ju hädavaevalt sada aastat möödunud ajast, mil liikuma pandi hüidsõna: tagasi algristikoguduse varade ja elu korralduse juurde Kristuse vaimus. See kevadtormihoog ei olnud veel mitte raugenud, sellele vaatamata, et katoliiklised reaktsioonijõud võimsalt oma pead tõstsid, et uut arusaamist evangeeliumist hävitada ja maha matta. Pärast lootuse vähenemist, osalt ka kaotamist evangeelsete poolt, pidid Gustav Adolfi suured võidud seda enam põhjustama hoogsat ja rõõmsat uut algust kõikjal, kus anti võimalused selleks suurelt Rootsi kuningalt.

Teiselt poolt ei võinud enam kustuda ega kustutatud saada elav püüe laialisele usulisele ja kõlblale haridusele ning rohkema teadmiste järele, mis evangeelsed kirikud oma koguduste katsumistega, katehisatsioonidega, koolide asutamisega igale poole külvavad. Evangeeliumi vabadusega käsikäes käis isiku vabaduse arendamine ja usulis-kõlbla isiksuse süvendamine tema teadvuse ja silmapiiri laiendamisega. See oli suur janu teaduse järele, mis tol korral nähtavale tuli, mis haaras kuningakodasid ja tungis talupojataredesse. Seda enam pidi saama see tuli õhust, kui omil raskeil sõjaretkeil, kesk sõjamõllu ja hävitust ei unustanud seda suurt liikumist ja püüet Põhja riigi esimene poeg, Rootsi kuningas Gustav Adolf.

Ja tõesti! Gustav Adolf oli nagu predestineeritud kuju omal ajal ja neis oludes. Gustav Vaasa pojapojana oli ta ülesse kasvanud ja kasvatatud neis traditsioones, mis Gustav Vaasale omaks said ja sisse juurdusid Rootsi evangeelseks muutumise ja poliitilise vabastamise päevilt. Gustav Adolfi isa, Karl IX, kasvatabki poega evangeelses vagaduses, jumalakartuses, tõsiduses, kõlblate omaduste väljaarendamiseks, teaduste omandamises Jumala auks ja inimeste teenimiseks ning vennalikkuses armastuses. Iseloomustav on ju üks isa kiri oma pojale, noorele Gustavile: „Kõigepealt karda Jumalat, austa isa ning ema, näita oma vendade ning õdede vastu vennalikku armastust üles, hoia oma isa ustavaid sulaseid au sees, tasu nende vaeva õiguse järele, karista kurja, edenda hääd, ole lahke, pane tähele neid, kellega sul tegemist; seadust pea isikute peale vaatamata, ära kellegi tõe teel omandatud õigust kitsenda“¹⁾.

¹⁾ F. Oehninger, Ristikoguduse ajalugu, lk. 332.

See suur kääriv ja võitlev ajajärk oma uue kindla mõtlemisviisiga ning Rootsi suure kuninga sisemine rikkus ja usulis-kõlbla isiksuse väljaarendamine ja kujundamine vajutasid asutatud Tartu Ülikoolile vastava pitseri peale ning andsid temale ka kindla ja selge usulise ilme.

2.

Juba Tartu Ülikooli eelkäija, Tartu kuninglik gümnaasium, pidi olema kohaks, milles noored inimesed pidid õpetust saama kõiges heas. Ehk küll Karl IX ei saanud oma mõtet — asutada Tartu gümnaasium — teostada, ja tegelikult asutati ta Gustav Adolphi poolt Liivimaa kindralkuberneri J. Skytte läbi¹⁾, siis ometi oli isa ja poja, Gustav Vaasa poja ning pojapoja, soov ja kavatsus üks ja seesama. Küll pidid noored inimesed õppima kõiksuguseid ameteid, et teenida sellega kõige paremal viisil isamaad²⁾, kuid rõhutati igalpool ja igaviisi, et kõige parem teenimine seisab selles, kui noori inimesi õpetatakse Jumala käskte tundma, et nad Jumalale ja inimestele oskaksid õieti elada³⁾. Gustav Adolphi soove tabas kantsler Oksenstjerna, kes riiki kutsus kuulsa kasvatusteadlase Amos Comenius'e († 1670) uute õppe- raamatute kokkuseadmiseks. See vaimulik ja kasvatusteadlane, kes kuulus böhmi vennastekogudusse, puutus kokku paljude tolle- aegiste suurmeeste- ja juhtidega. Ta kandis eneses suurt igatsust igaviku järele. Inimese elu eesmärk ei piirdu ajalikkusega. Õndsuse ettevalmistavaiks astmeiks on tema arvates: haridus, voorus ja vagadus. Seepärast tuleb lapsi ja noorsugu kasvatada usus ja jumalakartuses, kõlbluses, voorustes ja tead- mistes. Tema avaldas suurt mõju koolide suuna määramisel. Pealegi säeti sisse Tartu gümnaasiumi juure õpilaste jaoks odav konvikt⁴⁾, mis omalt poolt pidi võimaldama istutada seda pare-

¹⁾ 18. VIII. 1630; 13. X. 1630 avalikult pühitsetud. Vt. Backmeister, lk. 103.

²⁾ „...dass sie hernacher ein jeder in seiner Sprache, jhrem Vaterland, in Kirchen: vnd Weltlichen Regiment, getrew Dienste leisten...“ Tartu Ülikooli Ajaloo allikad, lk. 3. Vt. ka Backmeister, lk. 103 ja Aleksejeffi artiklist lk. 64.

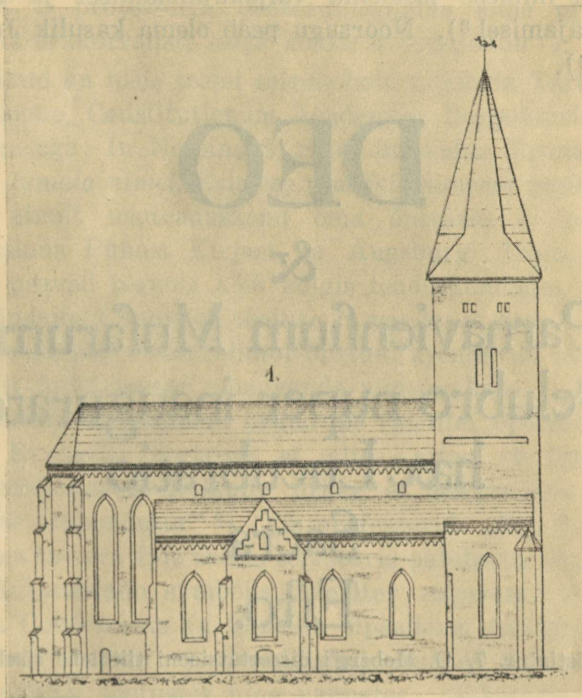
³⁾ Sealsamas: „...besondern in Gottes Satzungen und Geböhten erzogen werden sollen“; „...wie man für Gott vnd Menschen recht leben soll.“

⁴⁾ T. Ü. aj. allik., lk. 4.

mini õpilasisse neid kõrgeid kasvatusaluseid, mida enam õpilased olid oma juhatajate läheduses.

3.

Ehkki äsjaasutatud gümnaasium peaaegu välja arendati ülikooliks¹⁾, siis ei muudeta ometi mitte seda vaimu, mis gümnaasiumis pidi valitsema. Seesama protestantlik vagadus ja tublidus

Pildistis nr. 6. Tartu vana Maarja kirik (Guleke' rekonstruktsioon).

pidi olema ka ülikooli eesmärk. Tõmmatakse ainult kaugemaleulatuvad jooned. Kuna maal ühtegi evangeelset kooli polnud, pidi Tartu akadeemia selle eest hoolitsema, et tervel maal elanikud jumalakartusele ja kõlblale olekule kasvatataks²⁾. Kuningas arvab, et Upsala ülikooli struktuur seda väga hästi võimaldab, ja annab ka uuele Tartu Ülikoolile samasuguse. Sellega ühenduses on just Andreas Virginiuse usuteaduse professoriks kutsumine, et

¹⁾ Küll 1631. a.; sest 1632. a. märtsis või aprillis töötab Tartus juba academia.

²⁾ Cf. Backmeister, lk. 105.

kuningas oma „kristlikku intentsiooni“ võiks läbi viia ¹⁾. Selgelt pidi võimalik olema siin pühi tõdesid omandada ja edasi anda, et omamaalasist saada häid jumalakartlikke tegelasi ²⁾.

Kindral-kuberner Johann Skytte kõne Tartu Ülikooli avamisel on nagu tüübiliseks väljenduseks kõigest sellest, et suure kuninga Gustav Adolphi tahe on: alla kriipsutada usuliste aluste arendamist inimese iseloomu väljakujundamisel ja rahva hea tuleviku rajamisel ³⁾. Noorsugu peab olema kasulik Jumalale ja inimesele ⁴⁾.

DEO

&

Parnaviensium Musarum Delubro nuper inaugurato, hæc Lucubratio Sacra Esto.

Pildistis nr. 7. O. Moberg'i dissertatsiooni tiitlilehe sisekülg.

Pietas et justitia, vagadus ja õiglus, neid aluseid, mida Gustav Adolf nimetab oma 30. juuni 1632. a. Nürnbergi all antud käsu-kirjas, kordavad ja rõhutavad ava-, aktuskõnedel, loenguil,

¹⁾ T. Ü. aj. allik., lk. 18.

²⁾ „...dz ob wol viele Universitäten in Europa zu einem guten intent erstlich fundiret, dz doch solche hernacher in grossen Missbrauch geraten, vnd alles schier gar ohne einigen Nutz vnd Frucht sey, in deme ein gut theil der Theologen die sonst per se invictam sacrarum paginarum Veritatens mit den Heidnischen metaphysischen speculationibus nicht wenig bemailigten...“ T. Ü. aj. all. lk. 23; vaata ka lk. 20. Cf. Backmeister, lk. 105.

³⁾ Vaata T. Ü. aj. all., lk. 21—24.

⁴⁾ „...dass sie (s o. Jugend, H. R.) in allen dingen GOtt vnd Menschen nütz seyn könne.“ Sealsamas, p. 24.

Rootsi Maarja kirikus, Ülikooli aulas, Ülikooli juhatajad ja õppejõud, ka teoloog Moberg niisamuti Pärnus, Pärnu Ülikooli avamisel. Just ülikooli selle ülesande pärast seisab esijoonel teaduskondade keskel uues ülikoolis usuteaduskond, mitte ainult ajaloolise väljaarengu tõttu. Gustav Adolf varustab just seda teaduskonda suurema arvu professoritega. Arsti- ja õigusteaduskonnas oli kõigest 2 professorit, usuteaduskonnas kahe ordinaariuse kõrval kaks erakorralist, seega kokku 4 õppejõudu ¹⁾).

Õpetlikud on meie teemi seisukohalt vaadelda Tartu Ülikooli konstitutsioone, Constitutionum Academiae Dorpatensis ²⁾). Nad algavad lausega: In Nomine S. S. et individue Trinitatis, *püha Kolmainu Jumala nimel*. Esimese peatüki esimeses punktis leiame et mitte ainult usuteaduskond oma õpetuses ei pea ennast juhtida laskma Pühast Kirjast ja Augsburgi Usutunnistusest, vaid seda peavad tegema kõik kõigis teaduskondades ³⁾). Ametnikud ja õppejõud annavad töötuse ja vande, et nad Jumala auks töötavad ja puhast evangeeliumi õpetust arendavad ning esindavad ⁴⁾). Nii ütleb rektor oma vande alguses kohe: „Ego N. N. sancte promitto et spondeo: primo me fideliter operam datorum, ut pura Evangelii doctrina et aliae artes et lingvae Deo grate et ecclesiae et Reipubl. utiles et necessariae juventuti Scholasticae proponantur“ ⁵⁾). Või professorid: „Ego N. N. sancte promitto me in vera fide sacris scripturis patefacta, et Apostolico, Nicæno, Athanasiano symbolis breviter expressa, ac genuina Augustana Confessione (a Concilio Upsaliensi recepta) ad vitae finem perseferaturum“ ⁶⁾). Needsamad usulised motiivid tulevad esile ka teisteski töötustes ning vannetes, rääkimata teoloogide vandest, mida nad andma peavad ⁷⁾).

¹⁾ T. Ü. aj. all., lk. 31.

²⁾ T. Ü. aj. all., lk. 39—73.

³⁾ 1. Statuit S. Regia Majestas, ne quid aliud in Academia Dorpatensi publice privatimque à quoquam, cujusque sit conditionis, doceatur et proponatur, quam quod congruit cum fundamento S. Scriptorae, cum augustana confessione invariata, quae anno MDXXX Carolo V exhibita et postea in Synado Upsaliensi, anno MDXCIII repetita est.“ Seals. lk. 39.

⁴⁾ Vaata Assessori, rektori ja prorektorite vanded. Sealsamas lk. 42, 43, 49 j. j. n. e.

⁵⁾ Seals., lk. 43.

⁶⁾ Seals., lk. 49.

⁷⁾ Seals., lk. 57.

Kuid ka üliõpilasile panevad konstitutsioonid kindlad kohustused usulis-kõlbla elu poolest peale. Peatükk XXII, mis kannab pealkirja: „De moribus studiosorum“ algab ka kohe punkt esimeses järgmise manitsusega: „Pietas ab omnibus nostris studiosis et Civibus colatur: Religio discatur, Bible qvotidie mane et vesperi legantur, Deus recte et ardentem invocetur; ad honorem et gloriam DEI et ad incolumitatem hujus regni omnia studia referantur“¹⁾. Niisamuti on instrueerivad I ja II punkt sellest peatükist. Ei tohi Jumala nime kurjasti kasutada, tuleb jumalateenistusel käia; keelatud olid mõned mängud, muu seas kaardimäng ning täringud. Toome need kaks punkti konstitutsioonest osaliselt siin kohal ära. II punkt: „Nomen DEI nemo vane usurpabit vel epicureis sermonibus sporgendis vel corruptelis doctrinae verae definidis vel in magicis proestigiis et incantationibus et perjuriis. Nemo nomen religionis, Evangelii, DEI ipsius praetexat privatis cupiditatibus; nec scandolis doctrinae et morum qvis Professionem suam defonuabit.“ Ja III: „Crebro audiendis concionibus, publicae praecationi in templis et gratiarum actioni et similibus sanctis operibus omnes et singuli intersunto. Omnes ludi omittantur a ministerio publico abducentes; venevamini ministros verbi fideles, crebro accedite ad sacram Synaxin, eaqve juxta Pauli praescriptum utimini, qui secus fecerit; si admonitus non fecerit suum officium, punietor vel carcere vel ignominiosa exclusionem“²⁾.

Vist just ka selle terve õhkkonna tagajärjel võidakse juba kohe esimesil aastail mõned üliõpilased ordineerida maa õpetajaiks³⁾. Neil oli võimalik selleaegsesse karedasse olukorda nii mõndagi head kanda puhta evangeeliumi arusaamisest, vagadusmeelsusest ja õiglustundest.

4.

Nii lühidalt mõnda joont usulisest küljest Tartu rootsiaegse ülikooli üldises struktuuris ja ilmes. Juba seegi näitab seda tugevat tendentsi, mis usulis-kõlblal alal Gustav Adolphi poolt asutatud ülikoolil oli. Üldiselt oli Tartu Ülikool ka Vene ajal sellele „kristlikule intentsioonile“ jäänud. Usk ja kõlblus on vii-

¹⁾ Seals., lk. 70. — Juhan Vasar, Üliõpilaskond etc., lk. 6 j. — Backmeister, lk. 107.

²⁾ T. Ü. aj. all., lk. 70 j.

³⁾ Backmeister, lk. 117.

maks ju neid fundamente, mille peal seisab terve rahva elu ja tulevik. Peaks mutatis mutandis mitmeski suunas tagasi tulema selle suure kuninga kaugelenägeva tahteavalduse juurde. Selleks annab põhjust muu seas ka Ülikooli 300 a. põhjendamise mälestamispäevade pühitsemine.

Kirjandus: 1) Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I Acad. Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Tartu Ülikooli ülesandel välja andnud ja sissejuhatusega varustanud J. Vasar. Tartu, 1932.

2) Dots. Juhan Vasar. Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis koguteoses: Tartu Üliõpilaskonna ajalugu seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooga. Toimetanud dr. Juhan Vasar. Lk. 1—14.

3) Hartwich Ludwig Christian Backmeister. Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. Vaata: Sammlung Russischer Geschichte. IX Bd. II u. III Stück. St. Petersburg 1764. Lk. 93—262.

4) Проф. В. Алексеев. Юрьевский Университет. Vaata: День Русского Просвещения. Вестник Союза Русских Просветительных и Благотворительных Обществ. 1932 №№ 4—7. Lk. 64—67.

5) Friedrich Oehninger. Ristikoguduse ajalugu omas käekäigus läbi aastasade. Tallinn 1908. Lk. 328—339.

Résumé.

Religiöse Züge und Momente in der allgemeinen Struktur und dem Gepräge der schwedischen Universität zu Tartu.

H. B. Rahamägi.

I

Wie immer Mensch, Zeit und Zustände jedem Vorhaben ihr Gepräge geben, so war es auch mit der vom schwedischen König Gustav Adolf im Jahr 1632 in Tartu gegründeten Academia Gustaviana Adolphiana und der späteren Academia Gustavo-Carolina zu Tartu und Pernau.

Die Zeit der Religionskämpfe, um die durch die Reformation erworbenen Güter: Erneutes Verständnis der urchristlichen Wahrheit, seine Umsetzung ins Leben und Gewissensfreiheit, vor dem Ansturm des Katholizismus zu retten und zu bewahren. Die grossen Siege Gustav Adolfs. Daraufhin überall mächtiges frohes Beginnen.

Einmal erwacht, ist der Wissensdrang der freien Persönlichkeit gross. Die evangelischen Kirchen kommen dem entgegen durch Gemeindeprüfungen, Katechisation und Gründung von Schulen.

Gustav Adolf selbst — eine prädestinierte Gestalt in dieser Zeit und diesen Zuständen. — Grosssohn Gustav Vasas, zu dessen Zeit Schweden

evangelisch und politisch frei wird. Erzogen in dem Geist durch seinen Vater Karl IX in evangelischer Frömmigkeit und christlicher Nächstenliebe und Gerechtigkeit ungeachtet der Stellung jedes Menschen.

All dieses drückte seinen Stempel auf die neugegründete Universität zu Tartu und gab ihr unter anderem ein festes, klares religiöses Gepräge.

II

Schon der Vorläufer der Universität, das unter Gustav Adolf durch Generalgouverneur Skytte gegründete königliche Gymnasium, sollte der Ort sein, wo die Jugend in allem Guten unterwiesen werden sollte. Die Jugend sollte allerhand Ämter lernen, „dass sie hernacher ein jeder in seiner Sprache ihrem Vaterland, in Kirchen: und Weltlichen Regiment, getreu Dienste leisten...“; doch wurde der Nachdruck darauf gelegt „besondern in Gottes Satzungen und Geboten erzogen werden sollen...“, „wie man für Gott und Menschen recht leben soll“.

Besonders grosser Einfluss, Richtlinien im Schulleben gebend, ging vom Geistlichen und Pädagogen Amos Comenius aus. Zu den Böhmischem Brüdern gehörend, sah er das Ziel des Lebens nicht im Zeitlichen. Die Seligkeit vorbereitend waren seiner Meinung nach Bildung, Tugend und Frömmigkeit.

Um in diesem durch persönlichen näheren Umgang mit der Jugend grösseren Einfluss auf sie zu haben, wurde beim Gymnasium in Tartu ein billiges Konvikt für die Schüler gegründet.

III

Das eben erst gegründete Gymnasium wird bald zur Universität umgestaltet, der Geist, der im Gymnasium walten sollte, bleibt aber, soll auch Ziel der Universität sein. Weitere Kreise werden gezogen: es gibt keine evang. Schulen, da soll die Akademie dafür sorgen, dass im ganzen Lande die Einwohner zu Gottesfurcht und sittlichem Leben erzogen werden. Andreas Virginius wird zum Theologieprofessor berufen, damit der König seine „christlichen Intentionen“ durchführen kann. Generalgouverneur Johann Skyttes Rede zur Eröffnung der Universität ist typisch als Ausdruck des Willens Gustav Adolfs: Die Jugend soll nützlich sein Gott und den Menschen. Dasselbe unterstreicht der Theologe Moberg bei der Eröffnung der Universität zu Pernaü. Die theologische Fakultät bekommt 4 Lehrstühle, je 2 die medizinische und juristische. Nach den Constitutiones Academiae Dorpatensis soll nicht nur die theologische Fakultät, sondern es sollen alle Fakultäten sich leiten lassen von der heiligen Schrift und der Augsburger Konfession. Beamte und Lehrkräfte müssen schwören, dass sie zu Gottes Ehren arbeiten.

Auch die Studenten müssen laut der Konstitution die Verpflichtung eines religiös-sittlichen Lebens auf sich nehmen: den Namen Gottes nicht missbrauchen, zu den Gottesdiensten gehen, nicht Karten spielen usw. Charakteristisch sind die verschiedenen Eidesformeln (cf. in dem estn. Text lateinisch angeführt.

IV

Auch in der Russenzeit war diese „christliche Intention“ geblieben.

Man sollte mutatis mutandis zurückkommen zu der weitblickenden Willensäußerung des grossen Königs. Anlass dazu gibt die Feier des 300-jährigen Begründungstages der Universität.

A

7460

364829

1.7

6

v

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]